

Putevi u srednjem veku

Milica Nikolić

Preko šireg područja užičkog regiona, iako je to pretežno planinsko Zemljište, prolazilo je u srednjem veku nekoliko važnih puteva. Oni se ne mogu pratiti bez poznavanja antičkih i, još starijih, praistorijskih komunikacija, jer se u svojoj osnovi oslanjaju na tu mnogo stariju putnu mrežu. S druge strane, sa trasama srednjovekovnih puteva poklapaju se pravci turskih, pa i današnjih modernih puteva. Zbog toga se teško nalaze ostaci starijih trasa na terenu, jer se one prilikom obnove ili izgradnje puteva gotovo redovno potpuno uništavaju. Poznato je da putne pravce uslovljavaju prirodna bogatstva i ekonomska razvijenost pojedinih regiona, zatim potreba da se politički i kulturni centri povežu sa glavnim putevima u određenom vremenskom periodu, a neposredno je da na samu trasu utiče i reljef terena.

Podaci kojima se sada raspolaže predstavljaju samo detalje koje je veoma teško povezati i dati preglednu i pouzdanu sliku gustine i razvoja komunikacija na ovom tlu za period dug skoro deset vekova, ili bar za period koji pripada srpskoj srednjovekovnoj dežavi.

Dubrovački put

Jedan od najvažnijih puteva, koji je spajao Primorje sa unutrašnjošću naše zemlje i povezivao jadransku obalu sa čitavim balkanskim zaleđem, bio je poznat kao "dubrovački put". Polazna mu je tačka bio Dubrovnik, pa je preko Trebinja, Vratara i Tjentišta dolazio do Foče na Drini, a zatim preko Pljevalja, Prijepolja, Sjenice, Trgovišta, Kopaonika i produžujući dalje na istok od Niša preko Sofije do Carigrada poklapao se sa trasom takozvanog Carigradskog drumca. Na toj dugoj relaciji od Jadranskog do Crnog mora ovde će biti obuhvaćena samo deonica puta, grubo uzevši, od reke Drine do Ibra.

U blizini Pljevalja, kod sela Komini, otkriven je veliki rimski municipijum koji se nalazio na trasi antičkog puta. Tu su se sastajala i dva srednjovekovna puta. Oba su polazila sa jadranske obale, i to jedan iz Dubrovnika, a drugi iz Kotora. Odavde je išao kao jedinstven put prema istoku južnim ograncima planine Babina, preko prevoja koji se danas zove Mijajlovića i lokaliteta Kaštelj prema selu Rače. Ovo selo se pominje u dubrovačkim izvorima 1436. i 1448. godine <loco vocato Cranze> kao mesto gde je poljačkan karavan. U delima putotisca XVI veka pomilje se naselje Crance i istoimena planina. Put je dalje vodio preko zaravnjenog platoa Jabuke, gde se kod naselja Rikovac, južno od današnje trase puta, nalaze ostaci starog puta, a zatim je silazio u dolinu reke Seljašnice. Na ušću Seljašnice u Lim nalazi se nekoliko lokaliteta koji ukazuju na postojanje većeg antičkog naselja koji je bio u vezi sa korišćenjem rudnika u neposrednoj blizini. Na lokalitetu Dvorine kod Kolovrata otkrivena je velika antička nekropola. Epigrafski nalazi iz Kolovrata potvrđuju da se u njegovoj okolini vadilo srebro. Iznad leve obale Lima, kod sela Čadinja nalazi se na visini od oko 700 metara lokalitet Gradina. Kod Čadinja su otkriveni ostaci rudarskih jama, peći za topljenje rude, zatim rudarski alati i šljakišta. Najnovija rudarsko-geološka istraživanja i ispitivanja rudarskih jama i šljakišta pokazala su da je ovde u srednjem veku vađena olovna ruda iz koje se koristilo i srebro. Ugovori dubrovačkih trgovaca iz XV veka o kupovini olova u Prijepolju najverovatnije se odnose na proizvode iz ovog rudnika.

Od ušća Seljašnice put je nastavljao dolinom Lima do ušća Mileševske reke, gde se ukrštao sa putem koji je polazio od Skadra i dolinom Lima išao do njegovog ušća u Drinu. Na

toz raskrsnici javlja se karavanska stanica, zatim trg Prijepolje koje kasnije prerasta u naselje istog imena. Put je prolazio pored manastira Mileševe, koji je podignut u XIII veku (1234-35.g.). Jugoistočno od manastira nalazi se srednjovrkovni grad Mileševac, koji je štitio manastir i put. Idući dalje prema jugoistoku, put je prolazio kroz Sjenicu, Trbovište na reci Ljudskoj i preko planine Kopaonika vodio prema istoku. Ovo je deonica jednog od magistralnih srednjovekovnih puteva na Balkanu, koji se jednim delom poklapa sa antičkim putem, a prolazila je oko 40 km (u prvoj liniji) južno od Užica.

Bosanski put

Druga važna saobraćajnica bio je put koji je iz Vrhbosne, današnjeg Sarajeva, prelazio preko Drine kod Višegrada, povezivao srpske krajeve istočno i severoistočno od Drine i izvodio ih na druge magistralne puteve na Balkanu. Od Višegrada put je prolazio kroz Dobrun, gde se nalazi srednjovekovni manastir iz druge polovine XIV veka i istoimeni utvrđeni grad s podgrađem. Dobrun je bio važna raskrsnica, karavanska stanica, pa je u njemu bila i kolonija dubrovačkih trgovaca. Odavde je jedan pravac išao prema istoku kroz Užice, Požegu i zatim dolinom Zapadne Morave izlazio na magistralni put Beograd - Solun. Drugi pravac je vodio prema jugoistoku preko Priboja, Zlatibora i kod Sjenice se povezivao sa dubrovačkim putem.

Relacija Dobrun - Požega išla je preko Vardišta, Mokre Gore, Šargana, Kremana i Bioske do Užica, zatim dalje na istok preko Požege, a odatle dolinom Zapadne Morave do Stalaća, gde se uklapa u put koji je od Beograda dolinom Velike Morave vodio na jug. Toponimi i arheološki ostaci ukazuju nam na pravac trase ovog puta koji je prolazio kroz sam grad Užice.

Brdo Budim
Šargan, oko 1960

Brdo Budim na planini Šargan, sa zapadne strane, mesto do koga je 1916. godine bila iskopana trasa najstarije pruge preko Šargana. Nazire se tunel čiji je portal srušen, a u tunelu je ostalo i pomrlo oko 200 zarobljenih Italijana i Rusa
(Istorijski arhiv - Užice)

Od Dobruna prema istoku put je vodio preko Mokre Gore. U blizini ovoga naselja nalaze se antički i srednjovekovni lokaliteti. Na to ukazuju i nazivi potesa kao Stara crkva, toponim Gradina na Belom Rzavu. Samo ime današnjeg naselja Vardište ukazuje na to da su njegovi stanovnici stražareći obezbeđivali sigurnost putnika na ovoj komunikaciji. Kod Mokre Gore je bila veća nekropola sa stećcima, ali je deo oštećen prilikom izgradnje

današnjeg puta Užice - Višegrad. Na Šarganu, najtežoj deonici ovog puta, postoje i danas ostaci stare kaldrme. U blizini sela Kremana nalazi se nekoliko značajnih srednjovekovnih lokaliteta. Severoistočno od sela nalaze se lokaliteti Gradina, a zatim Crkvina gde se nalaze ostaci srednjovekovne crkve. Na lokalitetima Rimsko groblje i Erića groblje nalaze se antičke i srednjovekovne nakropole. Severno od sela Bioske nalazi se lokalitet Gradinsko brdo. Prema podacima iz literature, u selu Vrutcima nalazio se srednjovekovni manastir Rujno, a verovatno u njegovog blizini i trg Rujno koji se pominje u dubrovačkim izvorima XV veka. Do danas još nije izvršena tačna ubikacija navedenog manastira i njegovog trga. Na ostatke starog puta nailazi se i kod Stapara, ispod Ponikava. Od Stapara put je vodio preko brda Sinjevca u grad Užice, a odatle prema istoku dolinom Đetinje preko potesa Šengolj, pored sela Rupeljeva, Rasne, Visibabe kroz Požegu i dalje pored Guglja kroz Ovčarsko-kablarsku klisuru prema stovima Zapadne i Južne Morave.

Požega se u dubrovačkim izvorima javlja u XIII veku, kao drumsko naselje na raskrsnici puteva, jednog koji je spajao Drinu sa Velikom Moravom i, drugog, koji je išao pravcem sever-jug, ili od Beograda preko Požege i Arilja i kod Sjenice izlazio na dubrovački put.

Klanac Kamišine
Šargan, 1962

Klanac Kamišine, Šargan. Vide se obrisi stare pruge uz Šargan.
(Istorijski arhiv - Užice)

Putevi iz Bosne u dolini Lima išli su od Višegrada preko Dobruna i Bijelog Brda prema Priboju i od prelaza kod Brodareva levom obalom Lima. Dolina reke Lima je prirodna komunikacija u koju su se sticali putevi sa zapada i juga i odatle vodili prema severu i istoku. Najveći deo trgovine srpske države gravitirao je ovom pravcu, pa zato nije čudno da se baš tu završavala prva etapa putovanja za one koji su polazili sa obale Jadranskog mora i da su se tu nalazile pretovarne stanice i trgovi. Ovde će se pratiti put u delu srednjeg i donjeg toka Lima, delu koji pripada današnjem užičkom regionu.

Od ušća Lima u Drinu njegovom levom obalom je išao put pored srednjovekovnih gradova Sjeverina i Jagata na planini Biću, odakle se prelazilo preko Lima za Priboj. Od Jagata je nastavljao dalje prema jugu levom obalom Lima prema manastiru Sv. Đorđa u selu Mažićima, koji se pominje i kao karavanska stanica, zatim pored srednjovekovnog grada Kovina u čijoj su blizini, kod današnjih sela Izbičnja i Džurova, naćeni antički i srednjovekovni spomenici sa natpisima. Ovaj put je kod Prijepolja presecao dubrovački drum i nastavljao dalje prema jugu pored srednjovekovnih naselja Komarani i Brodarevo, koja se u

izvorima pominju i kao karavanske stanice, i dalje prema poznatom srednjovekovnom rudarskom centru Brskovu.

Posle Dobruna, jedna od važnih raskrsnica bio je Priboj na Limu. Od njega je vodio put prema istoku preko Jarmovca, gde se nailazi na ostatke veoma starih rudarskih radova izvođenih još u preistoriji ovog kraja, zatim ide pored srednjovekovnog manastira Sv. Nikole, koji je u izvorima poznat i kao manastir Banja. Put zatim prolazi pored naselja Suho Polje gde se nalazi srednjovekovna nekropola. Na tome putu su sela koja se pominju od XV veka pod današnjim imenima kao Kratovo i Rutoše. U ataru sela Rutoši u okuci reke Uvca nalazi se i srednjovekovni grad Klek. Idući dalje prema jugoistoku, put je polazio preko potesa koji se danas zove Mangursko polje, gde se još uvek mogu naći ostaci starog puta, najčešće zarasli u šumu i šikaru. Od današnje Nove Varoši put je istočnim ograncima planine Zlatara išao preko sela Drmanovića, gde se na ostatke starog puta nailazi u dužini od oko 2 km, pa se preko Derventske planine spuštao do Sjenice i tu uklapao u dubrovački drum.

Manastir
Priboj, oko 1920
Manastir Banja
(Narodni muzej - Užice)

Osim ovih nekoliko, uslovno rečeno, magistralnih puteva u ovom delu srpske srednjovekovne države, postojali su i putevi manjeg značaja, koji su povezivali glavne puteve ili, pak, važnije centre, kao i manji lokalni putevi između pojedinih naselja. Nekoliko puteva koji su od značaja za ovaj kraj, a za koje postoji po neki podatak u izvorima i znakovi na terenu po kojim se mogu rekonstruisati njihove trase su Beograd - Požega - Sjenica, zatim put od Kosjerića do Drine i trasa Prijepolja - Drenova - Nova Varoš.

Kao što je već rečeno, Požega je bila na raskrsnici puteva, a put koji je od Beograda vodio u porečje Zapadne Morave i kod Sjenice se uklapao u dubrovački put bio je jedan od značajnih. Od Požege na sever put je išao levom obalom Skrapeža do sela Zaselja. Tu se na zapadne ogranke Crne Gore, ili tačnije, na padine Crnokose prelazilo rimskim mostom, čiji su se ostaci 1907. godine još uvek videli, a danas su sasvim nestali sa površine zemlje. Severno od sela Kalenića pronađeni su rimski natpisi. Sve to pokazuje da je tuda prolazio neki rimski put. Severno od Bobije na Crnokosi nalazi se lokalitet Grad, a u njegovoj neposrednoj blizini su potesi Gradina i Carina. Na desnoj obali Tairovačkog potoka, koji je desna pritoka Skrapeža, nalaze se ostaci većeg srednjovekovnog grada, koji se danas naziva Zlostup. Prateći položaj gradina i ostatke srednjovekovnih utvrđenja može da se utvrdi pravac trase dalje prema severu. Put je prolazio pored gradine u današnjem selu Popoviću, zatim južno od

ostataka srednjovekovnog grada Paramuna, prema takođe srednjovekovnom gradu Taoru, pa preko Maljena prema srednjovekovnom trgu Valjevu. Put je od Požege išao na jug dolinom Moravice do manastira Arilja, koji se kao sedište moravičkog episkopa pominje već 1219. godine a kasnije i kao mesto gde su pristizali karavani dubrovačkih trgovaca. Put je nastavljao dolinom Moravice prema Ivanjici, a zatim je preko planine Javora dolazio do Sjenice.

Kod današnjeg Kosjerića, koji je nastao od srednjovekovnog sela Skrapež, odvajao se put koji je vodio do Drine. Put je prolazio južno od grada Paramuna pa preko potesa Stare kuće i Rude Bukve gde ima ostataka starog puta. Današnje selo Ruda Bukva niklo je kasnije na mestu starog puta. Put je prolazio južno od potesa Varda, gde se nalazi srednjovekovna nekropola, zatim preko Jaklja do Straže, pa preko reke Dervente i negde između Rogačice i Okletca prelazio je Drinu. Kod Rogačice ima ostataka starog puta i na celom prostoru između nje i Okletca ima rimskih ostataka. Put je odavde vodio prema poznatom rudarskom centru Srebrnici.

Od Prijepolja išao je prema severoistoku jedan lokalni put do današnje Nove Varoši preko zaseoka Padež, gde se na lokalitetu Crkvina nalaze ostaci crkve, i sela Drenove, koje se pominje i kao karavanska stanica. Odatle je vodio prema istoku prolazeći ispod srednjovekovnog grada Oštrika, zatim lokaliteta Gradina do Bistrice i kod današnje Nove Varoši povezivao se s putem koji je išao od Priboja.

Osim pomenutih, na ovom terenu je sigurno bilo još i lokalnih puteva, ali bez detaljnog rekognosciranja terena njihove trase se ne mogu pouzdano utvrditi.

U srpskim izvorima postoji za puteve nekoliko naziva, koji ukazuju na njihovu starost, veličinu ili namenu, pa se pominje cesta, veliki put, carski put, stari put, preki put, trgovački put i sl. Pisanih izvora o načinu gradnje puteva nema, ali su terenska istraživanja pokazala da su prema konfiguraciji terena bili različite širine i na različite načine izvedeni. U strmim planinskim predelima nekad su imali širinu od samo 1,5 m, da bi se u ravničarskim delovima širili do 3 m, pa nekad čak i nešto više. Tehnika izrade se razlikovala od antičkog načina gradnje. Putevi su rađeni bez substrukcije, s tim što je kao ivičnjak korišćen pločasti kamen, sredina je ispunjavana velikim kamenjem pobodenim ili poređanim, a prostor između krupnog kamenja popunjavan je šljunkom i zemljom. Na stenovitim mestima put je usecan u stenu. Za savlađivanje velikih nagiba građen je u obliku dužih ili kraćih platformi koje su vezivane niskim stepenikom.

Održavanje i obezbeđivanje puta bilo je regulisano zakonskim propisima. To pokazuje odredbe u Zakoniku cara Dušana kojima su određena sela imala zadatak da na putu čuvaju straže zbog pljačke ili razbojništva. Ukoliko se na putu događao kakav prepad, dužni su bili da plate obeštećenje. Koja su to sela bila na pojedinim putnim pravcima najbolje pokazuje toponimi sačuvani do danas. I u ovom reigonu na više mesta postoje geografska imena vezana za naselja, lokalitete, reke ili planine kao Straža, Stražište, Varda, Vardište, Derbend i Derven i sva su ona vezana za obaveze stanovništva toga kraja u srednjem veku i kasnije u turskom periodu. Srednjovekovna utvrđenja, postavljena na istaknutim mestima radi preglednosti terena, imala su, pored ostalog, i zadatak da obezbeđuju puteve, a naročito u uskim prolazima i klisurama.

Kako se putovalo danima, na putevima su postojala mesta gde su se zadržavali putnici s robom i stvarima. Toponimi Padalište ili Padež, zatim i Tjentište ukazuju na mesta gde su se zadržavali karavani da prenoće. Manastiri i podgrađa srednjovekovnih gradova bili su veoma često karavanske stanice. U izvorima XV veka pominju se i kuće pojedinih poznatih ljudi koje su pružale utočište putnicima.